

SZABÓ DÁNIEL

Katonadalok és az első világháború

Zsibbaszd el magad,
Zsibbaszd el magad,
Ha senki sincs, ki elzsibbasszon
Zsibbaszd el magad.

(Katonadal a szerző katonakorából,
1973)

A katonadalok integráns részét képezték a 19. századi férfiak hagyománykincsének. Így volt ez a verbuválások és a sorozások idején egyaránt. A katonadalok részben a népi hagyományokhoz, magatartásmódokhoz kapcsolódtak, részben a hadseregen belüli élethez, s már itt ki szeretném emelni, hogy ez utóbbi helyen egy sor külső behatás is befolyásolta őket. Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról sem, hogy amit katonadálnak nevezünk, nem pusztán a férfiközösségek dalkincse volt. Nők is énekelték, s nem csak érintettségük okán. Érintettség alatt azt a tartalmi, később részletesebben kifejtendő momentumot értem, hogy komoly súllyal szerepelt bennük a tőlük való búcsúzás, az irántuk való vágyódás, sőt gyakran női szövegeket is tartalmaznak e dalok, s nem pusztán egyes párbeszédekben.

A katonadalok éneklése, akárcsak a népdaloké, egy-egy eseményhez, helyzethez kötődik. Békeidőben meghatározóak a bevonulási nóták, a kaszárnyadalok s a menetdalok. Az első két típus alapvető jellegzetessége, hogy valahogyan kapcsolódnak az elváláshoz a „civil” lakhelytől, de elsősorban a női hozzátartozóktól, édesanyjától és „kedvestől”. Az apától való búcsúvétel nem jellemző, s a korszak házassági jogi szabályozásából következően (senki sem házasodhat katonai idejének leszolgálása, kiszuperálása vagy túlkorossá válása előtt) a feleség és a gyermek sem bukkan elő ezekben a búcsúdalokban.

A bevonulási dalokban és a menetdalokban jelenik meg – erősen keveredve az előbbi érzéssel – a férfivá válás büszkesége. Gondoljunk arra, hogy még a 20. század vége felé is léteztek olyan közösségek – ha csökkenő számban is –, ahol az alkalmatlanság a férfiaság teljességének tagadását jelentette.¹ A bevonulással összefüggésben állt az önállóság megjelenése, az elszabadulás a családi közösségtől s a „sereg” által is elvárt katonai büszkeség, aminek integráns része volt a (nőt) hódító képesség. Szorosan kötődnek ez utóbbihoz a különböző katonai csoportok (bakák, huszárok, tüzérek) önmagukat fel-, illetve a többieket leértékelő dalai.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a közös katonadal-éneklés bizonyos eseteinél nem csak az egyéni érzelmek, gondolatok, nem pusztán valamiféle kollektív érzelmek és gondolatok, hanem a parancsolt érzelmek és gondolatok is dominálnak a „Nóta!” parancs-

¹ Szégyenkeztek azok, akiket nem vettek be katonának, s csúfolták is őket a többiek. Akik beváltak, például Székesfehérváron azt kiáltották a sorozásról kijövet: Hopp császáré! S aki nem arra pedig azt, hogy Hopp, anyámé! Vagy Hopp nyanyámé! L. Gelencsér József: *Katonaélet Székesfehérváron*. Honismeret, 23. évf. (2000) 3. sz. Internet-változat.

szó elhangzása után. S egy idő után a parancsolt nóta interiorizálódik – a leszerelés után még inkább, hiszen a múlt mindent megszépít –, az „akkor voltam legény” jegyében uralkodó emlékként marad meg, akár a volt katona ivócimborák együttes éneklésénél is.

Így a katonadalok egyszerre a katonaélet részei: segítenek elviselni annak nehézségeit, idealizálják azt, összetartozást (a régi közösség helyett új közösséget) teremtenek, hangsúlyozzák a szituáció ideiglenes voltát; ugyanakkor a civil társadalom reagálása is a hadseregére. Jelzik egyrészt a civil társadalomból kiszakítottakhoz való viszonyt, másrészt a civil társadalomba való visszatéréskor megjelenítik a múlt élményeit. Megidézik a fiatalkort s az annak férfiközösségéhez való intenzív tartozást. Mindez befolyásolja azt, hogy mely dalok, mely szövegek maradnak fenn, s válnak hosszú időszakon keresztül ismertté; mely nóták kapnak lehetőséget a „tudós emberek” gyűjtéseire és elemzésére. Ez a múltfelidézés az elmúlt katonaéletre vonatkozó dalok közös énekléséből avagy a hadseregbeli daloknak az új szituációban való dalolásából áll.

A háború nem pusztán a hadseregben lévők életét, hanem az egész társadalom életkörülményeit megváltoztatja, főképp azzal, hogy a hadseregbe vonja a férfitársadalom jelentős részét. Ekkor a korábbi katonadalok új tartalmakat nyernek, s esetleg újabbak születnek. Most nem térnek ki arra a szituációra, hogy egy-egy (teljesen) új katonadal születéséhez egyszerre kell „jelen” lennie egy zeneszerzőnek és szövegírónak, vagy a dallam és szöveg „találkozásához” hosszabb időnek kell eltelnie. A gyakorlat inkább azt mutatja, hogy a tudott dallamok kapnak új szövegeket, vagy/és a tudott szövegek kapnak új szavakat, sorokat. A megszokottságnak, mint azt a következőkben részletesebben is leírom, jelentős szerepe van.

A háborús katonadalokban a békebelieknél jobban keveredett a rutin és az élmény hatása. A tanult és kényszerített értékek interiorizálása különböző mixtúrákat, keverékeket hozott létre, amelyek a rutin és az emlékezet következtében néha elsődlegessé nőttek ki magukat. George Mosse az első világháborús katonadalokról beszélve, világháború alatti feldolgozások alapján külön típusnak tekinti a behívott katonák dalait, amelyek jellemzőiként az otthonról, a családról szóló tematikát jelöli meg. Úgy véli, hogy ezekre a népdalokra jellemző a honvágy és a szentimentalitás, de sohasem az elkeseredés. Ugyanakkor az otthon szeretetéről szóló daloknak integráns része egy nagy adag önsajnálát.

Mosse más típusúnak tekinti a fiatal önkéntesek dalait, mert náluk nem találkozunk, nem találkozhatunk az otthoni felelősségteljességhez való visszatérés vágyával. Itt a férfiközösség hangsúlyozása a meghatározó: a nő nem anyaként vagy szeretettként, sokkal inkább kísértőként jelenik meg. Ezzel a fajta önkéntességgel Magyarországon kevésbé találkozhatunk, de – természetesen – megvan az eltérés a családot (és annak létfenntartásához szükséges javakat) otthon hagyó idősebbek és a kalandvágyó fiatalok magatartása között.

Ugyanakkor Mosse is hangsúlyozza, hogy a háború elmúltával sokakban azok közül is, akik számára a háború folyamán az első típus volt a meghatározó, emlékként és hagyományként a második, a harciasabb, szinte azt mondhatnám, a vérszomjasabb, a felszabaldultabb, a „férfiasságot” jobban tükröző dalok maradtak meg.²

² Mosse, George L.: *National Cemeteries and National Revival: The Cult of the Fallen Soldier in Germany*. *Journal of Contemporary History*, vol. 14. (1979) no. 1. 1–20.; ugyanez németül: *Soldatenfriedhöfe und nationale Wiedergeburt. Der Gefallenkult in Deutschland*. In: Vondung, Klaus (Hrsg.): *Kriegserlebnis. Der Erste Weltkrieg in der literarischen Gestaltung und symbolischen Deutung der Nationen*. Göttingen, 1980. 241–261.

Ugyanakkor a Mosse-i elemzés kevésbé veszi figyelembe, hogy a háborús katonadalok nem a semmiből születtek, hanem sokszor korábbi katonadalok átköltései.³ Nem pusztán azzal találkozhatunk, amit Anton Kovač a szlovén katonadalok kutatója hangsúlyoz, hogy harcias műdalokat írnak át rendszerkritikus nótákra,⁴ hanem azzal is, sőt úgy vélem, sokkal gyakrabban azzal, hogy békenótákat és korábbi háborúból megmaradt dalokat aktualizálnak az 1914–1918-as háborúhoz. Nálunk elsősorban 1848-as, 1866-os és 1878-as dalok és átírásaik első világháborús megjelenésével találkozhatunk. A katonanótáknak ez a helyzethez való igazítása többféle szituációban megtalálható, például olyan esetekben is, mikor a két világháború között Csehszlovákiában a magyar anyanyelvű katonák korábban tanult dalokat írnak át az új helyzetre, például pusztán a kaszárnya nevének és helyének megváltoztatásával.

Mielőtt rátérnék az első világháborús katonadalok elemzési kísérletére, néhány módszertani megjegyzést kell előrebocsátanom.

1. A rendelkezésemre álló katonadalok között találunk első világháború alatti propagandakiadványokban megjelenteket,⁵ első világháború alatti gyűjtések eredményeit⁶ és későbbi népzenei gyűjtésekből fennmaradt szövegeket.⁷

2. Úgy vélem, hogy az egész katonadal komplexumra – nem egyedülállóan a népdalok között – meghatározóan jellemző a kollektív éneklés, a dalolásnak a közösség-létrehozási célja: legyen ez a közösség az öröm, a szenvedés, a bátorság, a vágy, a félelem avagy a rítus közössége. Ugyanakkor a katonadalok között találhatunk formailag egyéni és formailag kollektív érzelmeket kifejezőket. Kijelenthetjük, hogy az első világháborús katonadal (eredeti: lövészárokbeli stb. helyén) kollektív műfaj. Ezzel nem tagadom, hogy emlékként meg-meg jelenik, mindenekelőtt később, a volt háborús résztvevőknél egyéni éneklési formában is.

3. Az első világháborút átélők egyik meghatározó élménye az „Énekelnek a katonák!” aha élménye volt. Ez természetesen mindenekelőtt (de nem kizárólag) a háború első napjaira, a bevonulásra igaz. Azt is meg kell jegyezni, hogy az éves rendszeres (októberi) bevonulás, ugyanúgy mint az azt megelőző sorozás békeidőben is hangos énekléssel járt, akár a sorozó bálal összekapcsolva, akár a nélkül. A másik ilyen s a hozzám hasonló idősebb nemzedék (akik még látták a behívott hadsereget) számára sokkal inkább látható éneklési s speciális magatartási szituáció a leszerelés. A világháború kapcsán a leszerelési nótáknak

³ A háború tulajdonképpen addig tiltott dalokat és neveket is „engedélyez”, hogy a katonák jobban azonosuljanak a hadsereggel. Több katonadalban szerepel a Rákóczi nótára való utalás, ami 1906, az emigránsok hamvainak hazahozatala után sem volt igazán engedélyezett, s természetesen széles körben éneklik a Kossuth nóta variánsait, a legkülönbözőbb szövegekkel, sokszor Ferenc Józseffel (akarat mondani, Jóskaival) helyettesítve Kossuthot a dalban.

⁴ Kovač, Anton: *Unzeitgemäße Menschlichkeit. Das Kriegs- und Soldatenlieder der Slowenen*. In: *Kriegserlebnis*, 312–330. Az általam átnézett magyar anyagban ilyenrel nem találkoztam.

⁵ *Csatadalok és hazafias költemények*. Budapest, 1914.; *Harci dalok*. Budapest, 1914.

⁶ Gömöri Jenő (Gyűjtötte és sajtó alá rendezte): *Katona nóták*. Budapest, 1916.; uő.: *A nagy háború katona nótái*. H. n. 1918.; Ruzsonyi Béla tartalékos hadnagy harctéri füzetkéjéből. Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Emlékanyag-gyűjtemény 2004. 138. 1/KE.; Néprajzi Múzeum Etnográfiai Adattár (a továbbiakban: EA)

⁷ Kálmány Lajos (gyűjtötte): *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest, 1952.; Ortutay Gyula (szerk.)–Katona Imre (vál.): *Magyar Népdalok*. Budapest, 1975.; Zilahy Lajos: *Dalolnak a katonák*. Magyar Figyelő 1915/1. 150–153.; 1915/2. 393–398.; 1915/3. 233–236., 396–400.; 1915/4. 75–78., 233–240., 475–480.; 1916/1. 312–318., 465–469; 1916/2. 152–155., 472–478.

sokkal inkább vágy (békevágy) vagy egyfajta beletörődés (mikor az örökös szabadság kifejezésből a Kárpátokban lévő örökös haza kifejezés lesz) jellege van.

Felmerül a kérdés, mikor énekeltek katona-, illetve háborús nótákat? Mint említettem, mindeneke előtt a bevonuláskor.

***Ezerkilencszáztizennégy évbe
Gyászba borult az egész világ népe
Ferenc Jóska ej-haj háborút indított
Sok jó édesanyát de megszorított.*⁸**

A bevonulási (néha sorozási) nóta régóta része a magyar népdalkincsnek, és maga a bevonulás mindeneke előtt a falvakban szoros rítusokban történt. A hagyományos bevonulási nóta meghatározója a búcsú, de időhöz kötött búcsú. Búcsú az anyától és búcsú a kedvestől. A háború alatt ritkán előfordul, hogy feleség és gyerek is bekerül a dalba, hiszen most már idősebbek, a tartalékosok és a népfelkelők is szolgálatra kényszerülnek.

„Őszi szellő hervasztja a virágot, / A szívemet szomorítja a bánat, / Itt köll hagyni a feleségem, a családom, / Meg kell védeni a mi édes hazánkat.”⁹ A három éves szolgálati időt¹⁰ e dalokban gyakran át sem írják, csak kiegészítik a háborús témával: „Sej kiskalapom fölakasztom a szegre, / Három évig nem teszem a fejemre, / Majd fölteszem a háború, sejhaj utolján / Sej, szabadságos róza lesz az oldalán.”¹¹

Nemcsak a bevonulási dalok megszokottak, de sok részletében a bevonulási aktus is; a lényegi különbség az, hogy nem pusztán egy évfolyam „vonul”. Hagyomány vagy új, háborús impulzus? Nem feledkezhetünk meg arról, hogy minden közvetlen háborús élmény mellett a régi hagyománynak megfelelő szöveg erősebb, nem beszélve arról, hogy éppen a kollektív éneklés következtében a katonák fiatalosabbnak, hódításra alkalmasnak szeretnék beállítani magukat.

Az augusztusi láz „daloló hangulatát” sokan és sokféleképpen leírták.¹² Ennek felidézésekor külön kell választanunk a még félig civilek (behívottak) éneklését, amit általában a lelkesedés jellemzőjeként szoktak említeni, és a frontra induló katonáknak a vonaton való dalolását. Nagyon leegyszerűsítve a helyzetet, az elsőnél, ahol sokszor még együtt énekel civil és a kaszárnyába tartó „minden percben” katona, akármilyen furcsa, a civil élettől való búcsúzás a meghatározó, míg a másodiknál a már beöltözöttek nótázásánál a békétől való búcsúzásról van szó.

A világháború kezdeti arca egész Európában azonos. Mint az akkor éppen Párizsban tartózkodó Ehrenburg e napokra visszaemlékezve írja: „Akkoriban általában sokat énekeltek. Énekeltek a pályaudvarokon, az utcán, a kávéházban. Úgy látszik, a háborúnak megvannak a maga törvényei. Az első hetekben mindenki énekel, sír, káromkodik és kémekeket

⁸ www.szepe.hu/nota/nepdal/szoveg/Udvarhely.

⁹ *A nagy háború katona nótái*. 92. (150). Az eredeti, háború előtti dalban „Itt köll hagyni testvéreimet, anyámat” volt.

¹⁰ A dalok több évtizedesek, s csak kevés reagál arra a tényre, hogy 1912 óta csak két éves a szolgálati idő a közös hadseregnél is, mint amilyen a honvédségnél a kezdettől fogva volt.

¹¹ *A nagy háború katona nótái*, 98. (160)

¹² Saját korábbi leírásomra lásd Szabó Dániel: *A magyar háborús lelkesedés az első világháború kitörésekor*. In: Sfârșit și început de epocă. Korszakvége – korszakkezdete. Zalău–Sătmărean, 1998. 75–88.

fog.”¹³ Kassák Lajos 1915-ben egy kis magyar falut óhajtván ábrázolni, hasonló sorokat ír le: „Ivott, sírt és énekelt a falu ezen a napon”¹⁴

A népi emlékezésekben a falusi családtól való búcsúzás maradt meg, itt még a saját környezetükben vannak a bevonulók, de énekelemk itt is maradt. Van, amikor hagyományos bevonulási nóta marad az emlékezetben: „Itt hagyom az apám, anyám, jó testvéreim, Meg a szép szeretőmöt.”¹⁵ „Sírva mondja a jó édesanyjának, / Szeretője bevált honvéd bakának.”¹⁶ De vidéki emlékekben is szerepel a „Megállj, megállj kutya Szerbia!”¹⁷ A városi emlékek harciasabbak, néha talán ideologikusabbak is. Kádár Gyula, későbbi vezérkari tiszt: „Debrecenben, a legmagyarabb és legrebellisebb városban éjjel-nappal az utcán tolongott a nép. Éltette a háborút. Énekelte a legostobább nótát: 'Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem lesz tied soha Bosznia.'”¹⁸ Háborúpárti tüntetésekre és ugyanezre a dalra emlékszik a már akkor háborúellenes Kassák Lajos is.¹⁹ Ugyanezzel a dallal találkozok Nagykárolyban Deseő Lajos²⁰, ugyanígy számolnak be a források a nagykanizsai bevonulási napról.²¹

A legtöbb visszaemlékezés szerint az adott dal ekkor született, ami nem igaz, sokkal inkább az adott dal mítosza született ekkor, s kapcsolódott egyértelműen a magyar háborús lelkesedésmítoszhoz. A dal maga régebbi eredetű, feltételezhetően Bosznia–Hercegovina okkupációjakor, esetleg annexiójakor vagy valamely háború előtti balkáni válságkor keletkezett, s éppen a terület említése és a feltételezett ellenség miatt vált alkalmassá arra, hogy a világháború magyarországi szimbolikus dalává váljon. Több variáció maradt ránk. Úgy tűnik, hogy bár a háború elején eléggé ismert, nem okvetlenül az azóta közkeletűvé vált refrénnel, hiszen egy a háború elején megjelentetett daloskönyvben, amely kísérletet tett teljes aktualizálására, még a „Vigyázz, Vigyázz kutya Szerbia” szöveggel szerepel.²² A következőkben a variációk azonos vonásait ismertetem. „Talpra magyar gyerekek, fiatalok öregek / Fegyvert ragadjatok. / Mert nem tudjátok mikor, Mert nem tudjátok mikor / Törnek rátok a rácok.” Nyilvánvaló az első strófából, hogy itt Petőfi nemzeti dala ihlette a „költőt”, s hogy ez látens háborús helyzetben keletkezett. Találkozhatunk magyar vitézek talpraállításával és a szerb támadás helyett a riadó fúvásának várásával is.

Az erősen didaktikus nóta meg is magyarázza, hogy miért várható szerb támadás: „Boszniának hegyei, Boszniának hegyei / A magyar királyé. / Mégis az a kutya szerb, mégis az a kutya szerb / El akarja venni.” A közjogi helyzet pontos leírása²³ számomra egyértelműen az értelmiségi szerzőséget mutatja, ami különben sok katonadalnál megtalálható,

¹³ Ehrenburg, Ilja: *Emberek, évek élete*. Budapest, 1962. 157.

¹⁴ *Az Újság*, 1915. szept. 17. 3.

¹⁵ Csibi Istvánné visszaemlékezése. In: Hoppál Mihály–Küllös Imola–Manga János (szerk.): „Emlékeül hagyom az unokáimnak, dédunokáimnak, lássák hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer ...” Budapest, 1984. 10.

¹⁶ Hoppál–Küllös–Manga: „Emlékeül hagyom”, 145. Nagy Kovács István visszaemlékezése.

¹⁷ Hoppál–Küllös–Manga: „Emlékeül hagyom”, 276. Balla János emlékezése.

¹⁸ Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978. 39.

¹⁹ Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, 1983. 181. Ugyanezzel találkozunk a hasonló álláspontú Nagy Lajosnál is. Lásd: *A lázadó ember*. Budapest, 1977. 547–548.

²⁰ Deseő Lajos, vitéz ny. tábornok *Harctéri naplója*. Budapest, 1937. 23.

²¹ Szepessy-Bugsch Aladár, vitéz (összeállította): *A m. kir. Nagykanizsai báró Szurmay Sándor honvéd gyalogezred története a világháborúban*. Sopron, 1931. I. 12.

²² *Csatadalok*, 13.

²³ Gondoljunk arra, hogy 1908. október 6-án Ferenc József a magyar Szent Koronára hivatkozással jelenti be kiáltványában Bosznia–Hercegovina annexióját.

s a dallam mellett a szöveg megkedvelése teszi ezt elterjedt nótává. Érdekes módon az egyes variációk azután eljutnak odáig, hogy: „Szerbiának hegyei, Szerbiának völgyei / A magyart illeti, / Mégis az a kutya szerb, el akarja venni.” Az adott szövegváltoztatás, azaz egy régebbi dalnak az adott helyzethez való igazítása igen gyakori a katonanótáknál. „Megállj, megállj kutya Szerbia / Nem lesz tied soha Bosznia. / Mert a magyar nem enged / Míg egy csepp vére meleg, / Akármennyit szenved.” Az adott versszak egyértelműen a háborús katonadalok egy részében megjelenő magyar vitézséget és magyar kitartást tükrözi. Hangsúlyozni kell, hogy a vitézség, harckészség, erő legalább olyan gyakran jelenik meg az ezredekre vonatkoztatva, a kisebb közösségek összefogásaként, mint egy egész nemzet férfiaságaként. Itt a győzelem vagy halál momentum egyáltalán nem tűnik tragikusnak, inkább szólásszerűnek. „Akárhogyan dörög az ágyú, / Nem félünk mi a Szerbiától. / Megtámadjuk azokat, / Lőjük mint a nyulakat / A magas hegyek között.” Ez a versszak az ágyúdörgéssel már a háború szagát mutatja, ugyanakkor az ellenség lebecsülését, a „lőjük, mint a nyulakat”, a győzelem biztonságát is.

Mindemellett egy feltehetően már a nagy világháború alatt keletkezett variációban az egyéni sorsra vonatkozóan éppen nem a győzelem, hanem a halál biztonsága jelenik meg, hasonlóan számos más dalhoz: „Ha én aztat tudnám, hol lesz a sírom. / Szerbiában én azt gondolom, / Szerbiának völgyében, a fekete földjében / Temetnek el engem.”²⁴ A jelzett toposzoknak háború alatti megjelenésére később visszatérek.

A háború kitörésekor, mint említettem, külön kell választanunk az utcán hallott, részben énekelt „muzsikát” a bevonuló, már egyenruhába öltözött, a frontra induló katonák által énekeltektől. Az előbb említett az, ami megdöbbeneti (vagy büszkeséggel tölti el) a hallgatót, ez az, ami a visszaemlékezések szerint leginkább tükröz valamiféle a háborúval való azonosulást; azt is mondhatjuk, hogy ezek között az átlagosnál nagyobb arányban szerepelnek az országgal, a nemzettel való azonosulást expressis verbis kimondó mondatok, kifejezések. Ezeket a dalokat – amelyek között erősen szerepel a Himnusz és a Szózat, mint láttuk, a „Kutya Szerbia” és, mint később kitérek rá, a „Kossuth nóta” – elsősorban civilek vagy még civilek éneklék. Kicsit másnak tűnik a vonaton ülők éneke. Ebben már messzeemenőig tükröződnek a bevonulási dalok, s elfogadottan az elválás miatti bánat is. Ugyanakkor a férfiaság is megjelenik, Csáth például elsősorban ennek tudja be az állandó dalolást.²⁵

Ez az az időszak, amikor a legtöbb ötlet is megjelenik arra, hogy mit kell a katonának énekelni.²⁶

²⁴ A szövegvariánsokra lásd: *A nagy háború katona nótái*, 72–73. (114). Szerinte a dal a háború elején, az első szerb harcok idején nagyon népszerű volt. Lásd még: *Történeti énekek és katonadalok*, 756. Van olyan variáció, amely esetleg az okkupációra utalhat: „*Jaj istenem hol lesz a sírom/ Boszniába én azt gondolom / Boszniának hegyébe a fekete völgyébe de / Leszek eltemetve.*” EA 2000/82.

²⁵ „Az éjjel folyamán többször felébredtem. Az első alkalommal még nagy éneklés folyt odakünn. Valami nagyobb állomásról indultunk el, ahol sok cselédlány és kisasszony üdvözölte vonatunkat. A mindig fürge legénység, úgy látszik, 'ki akarta vágni a rezet', ez volt az ének magyarázata. Amint a vonat gyorsabb robogásba jutott, hamar elhalt az ének.” – Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*. Szeged, 2005. 107.

²⁶ Lásd például: *Holdvilágos az éjszaka / Masíroz a magyar baka*. Farkas Imre szövege és zenéje. *Budapesti Napló* 1914. aug. 7. XIX. 182.3.; *Galiciában, az orosz határon/ Csata akar lenni. /El is mentek oda a vitézek, /A hazát védeni*. *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 18. XXXIV. 198.11.; a *Csatadalok és a Harci dalok* című már idézett kiadványokat.

A beöltözöttek, a vonat s annak dalai is hozzájárulnak a „nótás világháború” képhez. Balázs Béla (önkéntes) *Lélek a háborúban* című könyvében így ír: „– Egy éneklő zászlóaljlat visz a vonat az éjbe. Férfiének csap ki belőle, mint kéményéből a tüzes szikra. Egy bekanyarodó másik sínen egy másik katonavonat énekel el mellettünk. Jobbra, messzebb a sötétben láthatatlanul szintén egy férfidal gurul a síneken délfelé, minden sín páron ének patakzik. Ezen az éjszakán egész Európában dalok száguldanak egymásfelé, táborok nagy kórusába torkolván. Ilyen éneklés még nem volt a föld hátán. Ez a halál.

A hadseregre gondolkodok, melyhez csatlakozni fogunk. Egy óriási énekezőceánnak gondolom, melybe énekfolyók ömlenek.”²⁷

Hozzá kell tennem, hogy az általa idézett katonadalnak semmi köze a háborúhoz, sokkal inkább a kaszárnyaélet felfokozott és kényszerűen elfojtott szexualitását tükrözi: „Sárgalábú istenit az anyádnak – Engem szeress, ne az édes anyádat.”²⁸

A haditudósító Molnár Ferenc, kinek írásai a hadi erőfeszítések segítésére szolgáltak, ugyanerről így számol be: „A mozdony hosszan felvisít, és a vonat elindul. A hatalmas zongora most már teljes erőből szól²⁹, az ordítás az ezredes üdvözlése, ahogy elhalad a vagon mellett. Egyhelyben állunk. Ahogy lassan elgurulnak előttünk a vagonok, minden vagon rakománya más nótát énekel. Karok, sapkák lengenek. Az egyik vagon elmegy előttünk egetverő énekekkel; éppen ennél a sornál tartanak: '... disznó szerbek számára ...' A következő vagonból más ritmusban ez zúg felénk: '... szakasz-ve-zető! ...'³⁰ Két vagon közös nótát fúj: '... maradt itthon kettő-három, nyomorult...' ³¹ „Aztán eltűnik az egész, már csak az utolsó három kocszi piros lámpáját látjuk, de a távolból, a sötét estéből, amelybe elrohant velük a vonat, ordítva száll a hang felénk, az összekeveredett tíz–húsz bakanóta zeng-harsog a levegőben, viszi a mozdony az éjszakába ezt a félelmetes vas-hangszert, ezt a vágató orgonát: a háborúba rohanó, éneklő vonatot. Egyre messzebről zúg. Aztán vége.”³²

Láthatjuk, hogy beleszó egy kis „szerb-szidalmat”, amely szöveggel egyébként másutt nem találkoztam, de ő is alapvetően a klasszikus békenótákat idézi. Ugyanezt teszi Roszner 1938-ban publikált harctéri naplója is egy 1915. májusi eskütétel utáni bevagonírozás kapcsán: „Ne sírjatok kecskeméti lányok, / Visszajövünk még hozzátok ...”³³

Kassák már idézett 1915. őszi novellájában egy 1848-ra visszamenő háborús bevonulási nótát idéz, aminek különböző variációi szinte minden említett gyűjteményben előfordulnak: „Megjött a levél fekete pecséttel. / Megjött az orosz százezer emberrel; / Kétszáz ágyúval áll a harc mezéjén. / Így hát tubiczám, elmasírozok én.”³⁴ Ez a dal már egyértelműen nem csak a sorozó nóták variációja, tükröződik benne a tényleges háború tapasztalata is. Érdekes megjegyezni, hogy Kacsóh Pongrácnak a katonadalokról írott 1918-as cikkében az

²⁷ Balázs Béla: *Lélek a háborúban*. Gyoma, 1916. 59.

²⁸ Balázs: *Lélek a háborúban*, 57.

²⁹ „Most olyan a vonat, mint egy felségesen nagy zongora bilentyűsora, amelyen dörgő skála megy végig alulról fölfelé. Egy láthatatlan pedál tovább tartja a hangot, mert amelyik vagon már megszólalt, az többé nem hallgat el” – írja korábban ugyanő. Molnár Ferenc: *Egy haditudósító emlékei 1914 november – 1915 november* (1916) első kötet. Budapest, 1928. 19.

³⁰ Hagyományos bevonulási nóta, amely „*Házunk előtt mennek el a huszárok*”-kal kezdődik.

³¹ A Zsindelyezik a kaszárnya tetejét című, A piros bugyellárisban 1878-ban szereplő bevonulási nótából.

³² Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 20.

³³ *Katonák, népek események*. Vitéz Báró Roszner István világháborús naplója. Budapest, 1938. 42.

³⁴ *Az Újság*, 1915. szept. 17. 4.

ezt mutató, egyébként szintén legalább 1848-ig visszavezethető utolsó strófa³⁵ nem szerepel.³⁶

Úgy tűnik, minél inkább előrehalad a háború, avagy minél inkább belekerül a katona a háborúba, feltételezhetően annál kevésbé tükrözik a dalok a külső elvárásokat, annál őszintébbek, annál inkább a saját és a közvetlen környezet érzéseit tükrözik. A már jelzett források miatt vagyok kénytelen feltételes módon fogalmazni.³⁷

Ha megvizsgáljuk az első világháborúhoz köthető dalok alaptémáit, meglepő eredményre jutunk, amiben hangsúlyozottan szerepe van annak a már említett ténynek, hogy a dalok jelentős része nem eredeti, hanem korábbi, néha sokkal korábbi katonanóták átköltése, variációja. Természetesen ezekben az átköltésekben megjelenik a háború valamiféle indoklása. Az indokok között nagyon ritka s teljesen a propagandakiadványokra és a lelkes értelmiségiekre visszavezethető a Szarajevóra való utalás: „Gyászba borult Magyarország királya, / lehullott a kertje két szép virága, / ahány könnycsepp két szeméből kicsordul, / annyi akó vért csapolunk a rácból.”³⁸ „Trónörököst meggyilkolták / És hűséges hitvesét. / Igazságért mentek harcba, / Majd az Isten megsegít. / Híres volt a magyar vitéz, / Mióta csak világ áll. / Háboruban mindegy neki / Az élete vagy halál.”³⁹

A dalátalakulás folyamatát és variációit szépen mutatja a következő Ferenc Ferdinándra utaló dal: „Azt üzenték Szerbiából csata akar lenni / készülnek a magyar bakák el is fognak menni / szólnak az ágyúk a gépfegyverek⁴⁰ / mégsem jön a kapitányunk / meggyilkolták a trónörökösünket / azért bosszút állunk.”⁴¹ A dal története feltételezhetően az okkupációs válság idején kezdődik, ott akart ugyanis „csata lenni”. Nem üzenték – azaz abban a variációban nem szerepelt az, hogy az ellenfél kezdte. Mennek is a huszonötös bakák, más variációban a vitézek, egyik variációban a „hazát védeni”, a kapitányunk helyett a „párom” az, aki nem jön ide, s így van értelme, elvégre a bevonulási elválásról szól. A változás is inkább a bevonuláshoz kötődik, hiszen „elvesztettem civil (cibil), (legény) életemet /, míg élek sajnálom”-mal zárul a versszak. Érdekes módon egyedül a Budapesti Hírlapban 1914. augusztus 18-án közölt katonadalban fordul elő a „de azt nem sajnálom” kifejezés. Már ezek a variációk is szépek, de ha elfogadjuk Schöplin Aladár 1918-as közlését, mely szerint az eredeti dal így szólt: „Harangoznak a toronyban, / Mise akar lenni, / Készülnének a legények, / Misére kell menni. / Égne a gyertyák az oltár előtt, / Mégsem jön el az én párom. / Elvesztettem a legényéletemet, / Míg élek sajnálom”⁴², akkor igazán nagy a változás.

Ebbe a kategóriába tartozik a már említett „Megállj, megállj kutya Szerbia” is. A dalokban megfogalmazott háborús racionalitás túlmegy a szerb „támadáson”: „Magyarország nem kis község, / Körülvette az ellenség.”⁴³ Az ellenségben nem csak a szerb kutya, hanem

³⁵ „Bajtárs, ha meglátsz, szenvedni engemet, / Szállj le lovadról, szurj agyon engemet, / Vagy fegyvered szegezd a mellemnek, / Ne hagyj sokáig kinlódni engemet.”

³⁶ Kacsóh Pongrác: *A mai magyar katonanóta*. In: Haraszthy Emil (szerk.): *A daliás idők muzsikája*. Budapest, 1918. (szöveg: 115–121.) ui. Katonanóták. Kacsóh Pongrác gyűjtése, i. m. 33.

³⁷ Érdekesen fogalmaz az egyik korabeli gyűjtő: Csetényi Imre másodéves bölcsész, ekkoriban önkéntes, mikor megjegyzi, hogy a katonák azonnal szerepet játszanak, amikor „valakinek” és nem maguknak énekelnek. EA 619.

³⁸ Z. L.: *Szalontai katonanóták*. Magyar Figyelő, 6. évf. (1916) 1. sz. 465.

³⁹ *Csatadalok*

⁴⁰ A korai variációkban, természetesen még nem gépfegyverről szól, hanem ropognak a fegyverek.

⁴¹ www.szepl.hu/nota/nepdal/szoveg/magyar-katonadalok

⁴² Schöplin Aladár: *Katonanóták*. Esztendő, 1918. május. 128.

⁴³ Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 230.; EA 1296.; *A nagy háború katona nótái*, 74. (116). A dal természetesen korábbi, de ekkor új értelmet kaphat. Lásd Tari Lujza: *Magyarország nagy vitéz-*

a muszka és az olasz is. Maga a kifejezés egyszerre jelenti a rosszat, akit le kell győzni, és a lebecsülendőt, akit le lehet győzni. A háborús ellenség gyűlöletének indoklása elég hamar átmegy a háborúra: azért rossz Szerbia, azért rossz Oroszország, mert háborúba kell menni, s a szeretőknek el kell válni.

A gyűlölet, a másik fél hibáztatása, az ország védelme mellett jelen van a dalokban a kivagyiság, a férfiasság, a bátorság. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a katonaság hagyományosan a férfivé válás jelzése, a katonaviseltek válnak az otthoni közösségek teljes jogú férfitagjaivá. Nyilvánvalóan keveredik az ilyen jellegű férfias kiállásokban a férfiasság és patriotizmus: „Jó magyar nem teszi szögére a kardját, / Ha veszélyben látja szép hazáját. / Szép hazámért kész vagyok a halálra, / Vígán indulok el a csatába.”⁴⁴ „Megy a gőzös, megy a gőzös a muszkák fele, / Magyar baka, magyar huszár vígan megy vele,...”⁴⁵ „Vigan mennék mér a király azt atta parancsba. / Siessetek fiuk, csinájjatok rendet, Talján-országba.”⁴⁶ Ugyanígy jelenik meg a bátorság, a kiválóság hangsúlyozása, sokszor egyszerűen átfogalmazva a háború előtti fegyvernemi vagy egységnótákat.

„Ha vezénylik magyarul, hogy előre! / Felpeszdül a magyar fiúnak a vére, / Jöhet akkor talján-muszka ezerannyi, akkor sem hátrál, / Ezer halállal is bátran szembeszáll.”⁴⁷ „Hiszen alaposan, bátran, magyarosan / Elbántam én a muszkákkal.”⁴⁸ „Egész világ ellenünk van mostan, / De mi bátran állunk meg a frontban.”⁴⁹ A zenés mulatókban is szerepelhetett és

ség. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban. Budapest, 1998. 74. a kifejezésnek Győrhez kötéséről.; A veszély egészen odáig megy, hogy előfordul a „Megállj megállj kutya Szerbia kéne néked a monarchia” szöveg is. EA 584.

⁴⁴ Zilahy Lajos: *Dalolnak a katonák*. Magyar Figyelő, 5. évf. (1915) 4. sz. 480. Egy hölgy által beküldött, kicsit műdalosnak tűnő nóta.

⁴⁵ Katonadallal ellátott propaganda-képeslap. Kiscelli múzeum 269/915.

⁴⁶ EA 620. Megjelenik ugyanakkor a „víg” kifejezésnek pusztán illusztrációs szerepe is, amikor az ismert régi huszárnóta mintájára készült bakanótában: „Olaszország határszélén muskátlí virágozik. / Alatta egy magyar baka vígan masírozik.” A figyelmeztetés utáni katona válasz: „Az ellenség golyójának leszek áldozatja”. EA 2160 Nyilvánvaló, hogy az adott dalban különböző motívumok keverednek.

⁴⁷ A nagy háború katona nótái. 75. (118) A magyarul vezénylés kettős jelentésű lehet az adott pillanatban: egyrészt ellentétben a „közös” egységekkel a honvédségnél magyar a vezényszó, s ezt meg is próbálja a tisztikar egyfajta büszkeség indokaként beállítani. Másrészt bele-beleírhat egy jól informált értelmiségi némi nagypolitikát a katonadalokba, amikor a véderővitákra utalva olyan szöveget állít elő, mint a az idézett dal első versszakában: „Azt mondják, nem jó a magyar vezényszó, / Hogy a magyarnak is csak a német való. / De bebizonyították a vitéz magyar 12-esek, / Hogy a magyar szív mellett csak győzni lehet.” Ugyanezt a „magyar” büszkeséget a Monarchia másik felével szemben is képviselheti egy szöveg: „Túl a Lajtán szorították az osztrákot / Nő fíjj német mennék mar a honvédek. / Mëgviggyük mi Görz Gradiskát Doberdót. / Elfelejtjük nagyvennyolcra hogy mi vót.” EA 584/76. vagy „Száva partján sáncárok. / Honvéd baka sétál ott / Az osztrákra rá kaját: / Sose búsuíj kamerád! / Sz úgyis éin vigyázok rád!” EA 619/17.

⁴⁸ A nagy háború katona nótái. 76–77. (122)

⁴⁹ A nagy háború katona nótái, 121. (207) A Magyar néprajzi lexikon Csatadal címszava néhány példát hoz: *Hull a golyó, mint a zápor a földre, Magyar baka bátran rohan előre; Szól az ágyú, ropognak a fegyverek, Most látni meg, hogy ki a magyar gyerek!* Molnár jegyzi meg: „a magyar katona énekében eddig sehol egy háborús sort, egy harcias szót nem hallottam, mind az anyáról, a babájáról, a falujáról énekel, virágokról, fákról, folyókról, húsról, hűtlenségről, kislányról, csilagról, erdőről, kiskertről, lóról, execirozásról, berukkolásról van szó,” Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 172–173.; Csetényi Imre így fogalmaz: „A híres-nevezetes bihari honvédek végigverekedtek a háború összes részletét – de különös, hogy legfeljebb egy-két szó mutat erre. A nóták tárgya:

szerepelt is az adott érték „Fel csatára most mind, aki él, / Nincs köztünk olyan ember, aki fél, / Bátran ront az ellenre a magyar, / S mienk a diadal” – énekelték az Azt üzente Ferenc Jóska című kupléban.⁵⁰

A hagyományos katonai magatartás a férfiaságot nem pusztán a bátorságban, a fegyverek hordásában, tulajdonlásában, hanem a nőkhöz való viszonyban is kifejezte. Az adott pillanatban arról beszéltek, hogy a katonának szeretője van (volt). A sorozáskor, a bevonuláskor elmondott búcsú tulajdonképpen minden bánatossága ellenére tartalmazza ezt a momentumot is. A kérdés most az lehet, hogy a büszke „hím” mennyire jelenik meg a háborús (háborúban énekelt) dalokban. Olyan dalokra gondolok, mint: „Megy a gőzös, a bel-seje / Sárgára van festve, / Azon visznek engem / Budapestre, / Várnak ott rám göndörhajú / Zsidólányok, / Én még csak úgy huszárosan / Kacsingatok rájuk.”⁵¹ A háború előtti katonadaloknak integráns részét képezte a „van nekem katonaszeretőm” férfias, sőt mondhatnám, macho kijelentés. Ez természetesen lehet egyes szám első személyű kijelentés, de vonatkozhat az egész egységre is.⁵² A háború alatt más jelentést kap a katonaszerető, hiszen nem egy más városban, hanem más országban találkozunk a baka (huszár, tüzér stb.) a lánnyal. „Oroszország körül van kerítve, / Magyar baka annak a kerítése. / Hatvanas baka a kapufélfája, / Orosz kislány annak a babája.”⁵³ „Jányok, jányok szerbijai jányok / Közüllétek csak éggyet sajnálok / Ha az az ëty kösztetek nëm vóna / Szërbijába nëm marattam vóna.”⁵⁴ „Kitették a, kitették a holt testem az udvarra, / Nincsen apám, nincsen anyám ki engemet siratna. / Apám helyett, anyám helyett rámborult egy muszka lány, / Még az ég is, magas ég is gyöngy harmatot hullat rám.”⁵⁵

Itt is megjelenik azonban, s nem pusztán a halálvíziónál az idegen lány pótszer, nem teljes boldogságot nyújtó jellege: „Jaj Istenem, hogy kell ott megszokni, / Hogy kell nekem muszka lányt szeretni. / Ha ölelem, karjaim reszketnek, / Ha csókolom, szemeim könnyeznek.”⁵⁶

A nőhiány és ennek megfelelően a szabadosabb szexualitás eleve integráns része a ktonaéletnek. Az a régi toposz⁵⁷, hogy: „Meg mondanám a császárnak magának, hogy / Já-

szerelem, ktonaélet itthon és búcsú anyától, kedvestől, – csak nagy ritkán van a dalokban harctéri kép.” EA 619.

⁵⁰ Az első világháború hétköznapi műdalai www.szineszkonyvtar.hu Ugyanakkor hangsúlyoznom kell, hogy a címek sokszor több s eltérő tartalmú dalra vonatkoznak. Lásd például „*azt üzente ferenc jóska / legény kell a háborúba / kedves barátom / eléizent az ellenség / kössön kardot a legénység / kedves barátom / kardot kötött a legénység / sok anyának keserűség / kedves barátom / ne sírjatok ti szép lányok / visszajön még galambotok / kedves barátom / visszajönnék akik élnek / ott maradnak kik meghaltak / kedves barátom / véreketek ontottátok / testetek földbe zártátok / kedves barátom.*” www.szepe.hu/nota/nepdal/szoveg/Udvarhely.

⁵¹ Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 231. Variációi megtalálhatók EA 620/24 és EA 619/24. Korábbi variációnak tűnik, ahol nem Budapestre, hanem Fimueba viszik a katonát, és a lányok meg egyszerűen repedszarkúak. EA 1296/30.

⁵² Lásd például ... „*Minden lánynak recece 34-es a babája.*” EA 864/10.

⁵³ EA 2160/31.

⁵⁴ EA 2586/26.

⁵⁵ EA 1296/69. A Kitették a holttestet az udvarra című dal a Néprajzi Lexikon szerint nóta, másutt régi színházi népdalként szerepel, melyet a jól menő próbákkor énekelnek. Jókai Mór temetésén Csóka József komáromi prímás 24 tagú bandájával ezt játszotta mint a cigányok gyászdalát.

⁵⁶ *Katona nóták*, 11. (8) és *A nagy háború katona nótái*, 21. (8)

⁵⁷ 1896-ban a Gyerekasszony című darabban énekelték. Kerényi György: *Népies dalok*. A Magyar népdalok és népies dalok III. Budapest, 1961. 165.

nyokat is, jányokat is sorozzon be bakának”⁵⁸ érdekes háborús variációkat kap⁵⁹: Az el-lenséges uralkodók, Ferenc József (I. (IV. Károly) és az orosz cár kölcsönösen azt írják egymásnak, hogy „Sorozzon be minden kislányt bakának.”⁶⁰ A válasz, mint a toposz eredetijében, természetesen elutasító, nem a tizenhárom szoknyára, hanem egyszerűen arra utalva, hogy: „Nem illik a csákó a lány fejére”.⁶¹ Az új császárral és királlyal énekelt variációban felszólított cár válasza: „ugyan Karcsi, mi az Isten nyilának!”⁶² mutatja, hogy itt a katonahumornak speciális megjelenésével van dolgunk.

A következő, egy 1910-es kiadványból ismert katonadal mutatja a bevonulás kettős érzelmi hatását. Az első a bánat, az elválás, itt az anya részéről, a második az uralkodó szájába adva a kijelentést a férfiasság és a hadsereg már említett összekapcsolódása: „Édesanyám kiment a kiskertbe, / Fölsóhajtott a csillagos égre: / – Én Istenem, előlöm magamat! / Katonának viszik a fiamat! // – Édesanyám, ne ölje el magát, / Kérdezze meg első Ferenc Jóskát! / Első Ferenc Jóska is azt mondja: / Nem is legény, aki nem katona.”⁶³ Hogy itt nem pusztán az anya bánatáról van szó, mutatja, hogy a dal második részében, amely külön nótaként is előfordul, s amely az ismert göndörhajás motívumot tartalmazza, maga a bevonuló is a „ha katonának kell menni, akkor jobb meg sem születni érzést” fejezi ki.⁶⁴

**„Úgy éneklük, hogy a nyakán mindnek megfeszül az ütőér;
úgy éneklük, hogy elfül bennük az otthoni, elszakadástól
keserű, sajnálkozó szomorúság. Úgy éneklük, ahogy a büszke,
szilaj, maguk se tudják hová rohanó vitézi érzés dühöng
a mellük alatt.”**⁶⁵

Mint már említettem, nem pusztán a háború kitörése, a bevonulás kapcsán jelenik meg az éneklő katona képe a köztudatban, a katonadalra való odafigyelés, az ahhoz való valamilyen vonzódás később is jelen van, s tulajdonképpen sokszor és sokféle diskurzusba beépül.

A háború második esztendejének elején, 1915 őszén jelenik meg Az Ujságban Győry Lórándnak Euterpe nyári ruhában című tárcacikke, mely sok szempontból a katonák éneklésével kapcsolatos valamennyi toposzt felsorakoztatja. Sztorija nem más, mint Nagyboldogasszony napján a templomi és a katonaszázlók, a templomi és a katonai ének találkozása. „Az egyik menet zászláján ezek a láthatatlanul is égő tüzes ígék ragyogtak: Hit és Üdvösség. A másikén: Hazáért és Királyért. Az egyik menet: a jelen hálás hódolata az örökké élő

⁵⁸ EA 619 /37. Ennek megvan a kisközösségi variációja is: „Bárcsak jányokat is soroznának / A mi századunkhoz rukkolnának / Kipuculnám a risztungját kardját / Csokolnám az ici pici száját.” EA 584.; EA 200/94. Lásd még Kertész István: *Bakanóták*. Nyugat, 1914/24 Tábori posta.

⁵⁹ Itt nem arra gondolok, hogy az énekes nem a császár szobájába akar bemenni, mint az eredeti nótába, hanem a harctérre kimenni. (EA 2000/93), ami alapvetően *lapsus linguae*.

⁶⁰ EA 3590/VIII.

⁶¹ EA 1296/32 ; Tari: *Magyarország nagy vitézség*, 124. Meghallgatható: Tari Lujza: *A szabadságharc népzenei emlékei*. MTA Zenetudományi Intézet. Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 2000. CD kiadványon, Az elmehetsz már akár alá, akár fel dallamával.

⁶² EA 584/104.

⁶³ *A magyar népdal*. Budapest, 1975. II. 320.

⁶⁴ „Bárcsak anyám félvees koromba / Kötött volna követ a nyakamba, / S dobott volna bele a Dunába, / Hogy ne volnék császár katonája.” *A magyar népdal*, II. 320.

⁶⁵ Móricz Zsigmond: *Vérben, vasban kis képek a nagy háborúból*. 3. kiadás. Budapest, 1927. 135. Szervusz Rozikám, csak Moszkvába megyek című, 1914 szeptemberéből származó írás.

múltnak. A másik: az ezredéves múltért mindenkor halni kész jelen. Az egyik: imádkozó szívek, amelyek segínyt kérnek a hazára. A másik: túláradt szívek, melyek segínyt nyújtanak a hazára.

A bucsusok dala úgy melázott, mint a hárfa: »Boldogasszony Anyánk, kegyes nagy Patronánk«. A katonák dala úgy harsogott, mint a hegyormon zengő kürt: »Édesanyám, édesanyám, csak az a kérésem!«⁶⁶

Az adott szöveg nyilvánvalóan a háború valamiféle apoteózisát kívánja nyújtani, s ezzel a háborús erőfeszítést fenntartani, sőt fokozni, s erre kiváló alkalom, hogy bevonhatja a vallási hitet is, melynek papjai úgyszólván megáldották a katonák által használt fegyvereket, s szinte a vallási hit szintjére emeli az adott államhoz való aktív, harcoló ragaszkodást. Milyen dalokkal és azokhoz kapcsolódva milyen jelzőkkel próbálja ezt a korabeli közbeszéd elérni? Folytatja a már idézett dalt »Esztra ruhát, esztra ruhát csináltasson nékem!«⁶⁷ »Édesanyám, ha bejön Egerbe«⁶⁸ »a szép fényes katonák gyöngy-arany élete«⁶⁹, »Édes anyám, ne sirasson«⁷⁰, »Ha én téged birhatnálak, egy világért nem adnálak«⁷¹, »Ott várnak a göndörhajú budapesti lányok«⁷², »Megállj, megállj kutya Szerbia!«⁷³, »No, de van még félkarom, a muszkát megvakarom!«⁷⁴ Láthatjuk, hogy a felidézett dalok többsége a hagyományos férfias, a civil társadalomból kiemelkedő katona öntudatát tükrözi, s csak két olyan sort idéz, amely a hazához, a nemzethez, a szélesebb értelemben vett saját közösséghez való hűséget dokumentálja. Úgy látszik, a szerző is elégtelennek tartja az arányokat, s egy a sebesült katonáknál talált, feltételezhetően saját, verssel zárja írását, amelyben ilyen sorokat találunk „... Ne féj Árpád, mögsegít a Kárpát.”, „Mer’ ha fázunk, se’ hagyjuk a házunk!”, „Lölköm Juliskája/ Burulj a keblemre/ Forró szerelembel!”⁷⁵

Mindezek alapján próbál a szerző valamiféleképpen „nemzetépítő” funkciót adni a katonadalnak és a katonazenének, amelyet azzal azonosnak tekint. Állításának lényege, hogy itt valami új minőség van kialakulóban: „A magyar katona énekének el kellett oda jutnia, a hol eddig jóformán csak más nyelvet beszéltek, és nekünk örködnünk kell, hogy ez a dal mindig is ott zsongjon, éljen, tanítson a hazát szeretni, úgy a mint honszerelmét a magyar katona hulló vére megpecsételte a kárpáti bérczen.”⁷⁶

Találkozunk a háború éveiben egy másik – a katonadalokkal kapcsolatos – beszédmóddal, ez valamennyire reakció is az ilyen dalokra, verzetetekre való, már említett rácsodálkozásra.

⁶⁶ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. Az Ujság, 1915. szept. 14. 3.

⁶⁷ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 3.

⁶⁸ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4.

⁶⁹ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 3.

⁷⁰ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4. Ezt a nótát valamiféle hazagondolásnak tekinti.

⁷¹ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4. Ezt meg olyan álomnak, amely megenyhítette a szenvedést az uzsoki szorosban.

⁷² Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4. Ezt pedig olyan tréfának, melyek akkor is az ajkon fic-kándoznak, mikor a katona ugrásra készül, mint az oroszlán.

⁷³ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4. A híres-hirhedt nótát mint szilaj, vad gúnykiáltást említi.

⁷⁴ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4. Az egyébként általam másutt nem talált sort pedig mint szarkazmusba fojtott hősi önmegtagadást.

⁷⁵ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 5.

⁷⁶ Győry Loránd: *Euterpe nyári ruhában*. 4.

A háború utolsó évében, 1918 májusában Schöplin Aladár és az ő nyomán Babits Mihály foglalkozik a katonadalokkal.⁷⁷

Schöplin hangsúlyozza, hogy új helyzet állt elő, mert a hadsereg eddig nem igen figyelt oda a katonanótákra, de a háború idején fontosnak tartja azok hasznosítását. Jelzi – Gömöri alapján –, hogy kevés az új dal, inkább régi daloknak eredeti formában vagy részben új szöveggel való éneklése jelenik meg. Úgy találja, hogy az új háborúban keletkezett nóták teljesen az ismert motívumokból vannak összeállítva. Kevés az invenció, azok néha irodalomból, de sokkal inkább orfeumok, kabarék, operettszínpadok darabjaiból erednek.⁷⁸ A városi utcai költészet nyomja rájuk a bélyegét, amely egyébként egész népköltészetünket korrumpálja. Úgy látja, elkezdődött az átalakulás ősi népköltészetből félművelt költészetté.⁷⁹

Babits tulajdonképpen Schöplinre reagál, úgy értelmezve az előbbit, hogy „a népdal haldoklik. Az új népköltészet lényegében félművelt költészet, félművelt emberek költészete.”⁸⁰ Alapvetően elfogadja ezt az adott ítéletet, ugyanakkor nem erkölcsi alapon, nem a jó és rossz kategóriáiban reagál rá: „A városi ember sok kultúrát tanult, de sokat is veszített, sokat is felejtett, mikor fájának ősi hagyományos életét felejtette.

Az ősi élet és ősi szó e kulturáját őrítze meg a falusi ember. E kultúra az, amiből a népköltészet kinőtt ... Minden olyan esemény vagy állapot, mely a népet ősi, hagyományos életmódjából kiforgatja – s így a háború is –, minden, ami régi szokásokat tesz értéktelenné vagy lehetetlenné, a népköltésre nem előnyös, csak hátrányos lehet, mert a nép kultúráját bolygatja meg az ilyen változás: azt a kultúrát, amely nem könyvekben, hanem magában az élet formáiban öröklődött. Ezért az ilyen korszakok népköltésében is mindig csak az a jó, ami régi meg tudott benne maradni: a háborús népköltésben az a jó, ami még háború előtti.”⁸¹ Ezt a megjegyzést akár „háborúellenesnek” is tekinthetem, ami nem meglepő sem a szerzőt, sem az időpontot, 1918-at tekintve. Jellemző ugyanakkor hogy sem Schöplin, sem Babits nem utalnak a háborút valamiféleképpen támogató dalokra, sőt azokra sem, amelyek nem szomorúsággal fogadják az adott mindent felforgató eseményt.⁸²

Érdekes módon a népdallal „hivatásszerűen foglalkozó” annak funkcióiért lelkesedő Kodály éppen ellenkezőleg ítéli meg a helyzetet, szinte felháborodva a két „kritikán”. Már cikkének címe is jelzi, hogy egészen más a megközelítése: A népdal feltámadása⁸³ „Mióta a háború meg a háborús demokrácia megint ráterelte a figyelmet a népre s az utcákon visszhangzó katonanóták a népdalra, egyre többször halljuk, rendesen egy-egy új háborús népdalfüzettel kapcsolatban azt a véleményt, hogy a népdal már nem teremt újat, kimerült haldoklik. ... De gondoljuk meg, hogy az eddig napvilágot látott háborús dalfüzetek, kivétel nélkül alkalmi, dilettáns munkák, éppenséggel nem arra valók, hogy belőlük az egész nép-

⁷⁷ A kiváltó ok Gömöri Jenő katonadal gyűjteményének második, részben átirrt 1918-as kiadása.; A kiadvány kapcsán kialakult vitáról Kodály Zoltán szempontjából beszámol: Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest, 2004. 69–71.

⁷⁸ Schöplin Aladár: *Katonanóták*. Esztendő, 1918. máj. 130.

⁷⁹ Schöplin Aladár: *Katonanóták*. 131.

⁸⁰ Babits Mihály: *Népköltészet*. Pesti Napló, 1918. máj. 25. 1.

⁸¹ Babits Mihály: *Népköltészet*. 3.

⁸² Egyetlen kivétel, hogy Schöplin idéz Gömöritől egy az ellenséget kigúnyoló strófát.

⁸³ Eredetileg a Pesti Napló 1918. október 22-i számának 5–6. oldalán jelent meg. Most a Kodály Zoltán: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások és nyilatkozatok I.* Sajtó alá rendezte és bibliográfia jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Budapest, 1964. 14–17. alapján idézek belőle. Az írást elemzi: Szalay: *Kodály, a népzene kutató*, 69–71.

költészet vagy akár csak a katonadal mai állapotára következtessünk. [...] Azonkívül a katonadal csak egyik ága a népköltészetnek, ha el is sorvad, még ép maradhat a törzs.”⁸⁴

Másutt, a Népdalterjesztő katonaság címmel írott fogalmazványában Kodály kimondottan a katonadalok pozitívumaira tér ki (kétségtelenül nem a háborúról s nem a dalok szövegeiről írva): „... dalai révén a magyar közös hadsereg a békés hódításnak, a népek közti megértésnek olyan eredményeit érte el, ami(t) semmi más eszközzel nem ért el semmiféle kormányzat. Ha az országunkkal szomszédos népek népdalgyjűteményeit lapozzuk, azokban magyar dallamok elképesztő mennyiségét találjuk. Mással nem magyarázható ez – [...] – mint hogy az ott állomásozó magyar ezredek dalolását hallva megszerették, ellesték, megtanulták e dallamokat. Morva(országban), Gallic(iában), Csehországban, lengyel, ukrán nyelv(területen).”⁸⁵

„Puska ropog a harctéren ...

Sej-haj ágyu tüze lobban,

Én Istenem, jó Istenem

Sej haj mikor leszek otthon.”⁸⁶

Ha azt vizsgáljuk, hogy az első benyomásokat meghatározó bevonulási szituáción kívül milyen szituációkban jelenik meg az éneklés, akkor mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a dal mítoszába, a katonadaloknak az első világháborúval való összekötésébe nálunk nem kerül be a „rohamdal”, amely például a német első világháborús mitológiának integráns részévé vált, majd beépült a náci ideológiába is. Langemarck, ahol önkéntesen katonának jelentkező német diákok gyilkoltattak le, miközben énekelve rohamozták meg az első yperni csatában az ellenséget.⁸⁷ Úgy tűnik, a német példánál kevésbé kerül sor Magyarországon az első világháborús önfeláldozásnak a nemzeti ideológiába való beépítésére. Azt hiszem, a világháború kétségtelenül nemzettudatot erősítő momentuma a gyász, a veszteség és nem a hősiesség mítosza. Gondolok itt mindenekelőtt az (egyébként jogszabály által kötelezővé tett) első világháborús emlékművekre, amelyeknek jelentős része összekötötte az egyéni veszteséget a helyi közösségből a háborúban elesettek felsorolásával a nemzeti (avagy országos) gyásszal, a területvesztéssel, röviden Trianonnal.⁸⁸

Érdekes módon nálunk még a nemzettudat szélesebb körű elterjedését az első világháborúnál sokkal jobban befolyásoló 1848 mítosznak sem lett igazán része. Történik ugyan

⁸⁴ Kodály: *A népdal feltámadása*, 14.

⁸⁵ Idézi Kodály Zoltán hátrahagyott írásainak 1993-ban Vargyas Lajos által kiadott második kötetéből Szalay: *Kodály, a népzene kutató*, 71.

⁸⁶ HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 2004. 138. 1/KE. Ruzsonyi Béla tartalékos hadnagy harctéri füzetkéjéből. *A legtöbbet énekelt háborús dalok*.

⁸⁷ Cowley, Robert: *WWI: Massacre of the Innocents for The Quarterly Journal of Military History*, in: <http://history1900s.about.com/library/prm/blmassacre1.htm>. A mítosz kialakulására lásd Ulrich, Bernd: *Die Augenzeugen. Deutsche Feldpostbriefe in Kriegs- und Nachkriegszeit 1914–1933*, (= Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte; N. F. 8), Essen, 1997. 130.; Hüppauf, Bernd: *Schlachtenmythen und die Konstruktion des „Neuen Menschen“*. In: Hirschfeld, Gerhard – Krumeich, Gerd – Renz, Irina (Hrsg.): *„Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch ...“*. Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkriegs, (= Schriften der Bibliothek für Zeitgeschichte; N. F. 1) Essen, 1993. 43–86.

⁸⁸ *Monumentumok az első háborúból* (kiállítási katalógus). Múcsarnok és a Népművelési Intézet kiadása, Budapest, 1985., ennek részben módosított könyv alakú kiadása: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, 1991.

kísérlet ilyenre. Kemény Zsigmond a 3. és 9. zászlóaljról írja: „Szuronyt szegezve s forradalmi dalt énekelve mentek az ágyúk elébe.”⁸⁹ Jókai a lengyel vörössipkásokról ír hasonlókat: „És hangzott a riadozó dal, a lengyel katonaének.”⁹⁰ A rohamdal, amelyet a középkorban a faltörő kos használatánál szinte „munkadalként” alkalmaztak, úgy tűnik, a modern háborúknál teljesen elvesztette funkcióját.

Kétségtelen, hogy Molnár Ferenc haditudósító munkájában előfordul Langemarckhoz hasonlóan kétségbeesett roham énekelve való végrehajtása a Przemyslből való utolsó kitérési kísérletnél: „... azt mondja Lehmann kapitány [repülőtszít, aki fentről nézte az egészet]: 'sie sangen schöne ungarische Lieder', szép magyar dalokat énekeltek és elől vittek egy magyar nemzetiszínű zászlót, amit valami vasúti állomáson kaphattak, mikor augusztusban elindultak. Mentek előre a zászló után énekelve, de sokan kidőltek, az árokba ülték.”⁹¹ Érdekes módon azonban a Molnárnál többször előjövő toposz a visszaemlékezésekben és a egységtörténetekben nem jelenik meg.⁹²

Hol jelenik meg még a háborúval kapcsolatosan a dalolás a bevonuláson kívül. Egyértelműen feltűnik a fronton is, tulajdonképpen valamiféle pihenőben, amikor a katonának ideje van. „Szorosan kapcsolódik ez azon érzelemhez, amit Kodály így fogalmaz meg: »... megkönnyebbül az ember, ha tele tudóval kikiáltja panaszát. Innen a katonaélet szenvedéseit ecsetelő dalok meglepő nagy száma.«”⁹³ Ez a gondolat részben kiegészítve Schöplinnél így jelenik meg: „A gyerek füttyörész a sötét szobában, hogy ne kelljen félnie, – a katona dalol a kaszárnyában, mars közben, a vasúti kocsiban, a harctéren, hogy ne kelljen éreznie a háborús kényszerűség rettenetes terhét. Énekel jószántából, de énekel parancsra is, mert bizony a parancsnokok s az alsóbb tisztek forszírozzák is a katonák éneklését, mert tudják, hogy ez nagyon jó eszköz a »háborús katonai hangulat« fentartására.”⁹⁴

Lehet itt szó valamiféle vendéglőben való éneklésről, kimondottan pihenőről, de közvetlenül a félelem legyőzéséről is, például Molnár Ferenc irodalmi beszámolója így szól a röplő gránátoktól való félelem legyőzéséről: „Hát kiadtuk parancsba, hogy nem szabad odafigyelni. Nem volt szabad gibicelni a jajgató vasmadárnak. Tudjuk, hogy a magyarok szeretnek énekelni. Azt mondtuk: énekeljenek.”⁹⁵ Lehet aztán dalolni örömben, ha egy hosszú, veszélyes menetelésnek vége van, vagy ha az ágyútalpon szánkázhat a katonaember, vagy ha visszavonulás közben újra magyar területre érkezik az egység, valamiféleképpen „ideiglenesen kivonulva a háborúból”.⁹⁶

⁸⁹ Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. In: uő.: *Változatok a történelemre*. Budapest, 1982. 307. Köszönöm Kovács Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az adatra.

⁹⁰ Jókai Mór: *Az elesett neje*. In: uő.: *Csataképek a magyar szabadságharcból*. H. n., 1988. 74.

⁹¹ Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 200.

⁹² Lásd például Réti Béla (összeállította): *A volt m. kir. Szegedi 5-ös honvédek világháborús emlékalbuma*. Szeged, 1933. 60–62., ahol Przemysl elestével foglalkozik; Szent Tibor: *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Budapest, 1988.; Dombi Kiss Imre: *Pokoljárásom*. Budapest, 1983.

⁹³ Szalay: *Kodály, a népzene kutató*, 71.

⁹⁴ Schöplin: *Katonanóták*, 127.

⁹⁵ Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 121–123. A Molnár által idézett dalok mind nem aktualizált háború előtti kaszárnyanóták.

⁹⁶ Lásd az eddig idézettekén kívül: *Fényes László könyve a szerb harctérről*. (második kiadás) Budapest, 1916.; Székely Aurél: *A 38-as zászló alatt*. Budapest, é. n.; *A cs. és kir. 3. számú „Gróf Hadik – huszárezred története*. Készült az ezred emlékbizottságának megbízásából A M. kir. hadilevéltár hivatalos adatai alapján. Budapest, 1931.; Huszár Károly: *A magyar nép hősei. Jellemző történetek a világháborúból*. Budapest, A Szent István Társulat pártoló tagjainak 195. évi illetménye.

Logikus lenne, hogy ha más-más a szituáció, más-más a dal is. De ez nem teljesen igaz. Ha megvizsgáljuk a visszaemlékezéseket, úgy tűnik, a katonaság mint olyan, a „csapatszellem”, a férfitársaság hozza ki a nótát a katonákból, s nem okvetlenül kapcsolódik a nóta szövege a pillanatnyi helyzethez. Itt is jelezni kell, hogy a katonadalok egyik meghatározó momentuma a direkt, közvetlen szexualitás, a trágárság sokszor hiányzik a gyűjteményekből, van, aki kimondja, hogy az olyanokat nem írja le,⁹⁷ a publikációk el akarják kerülni a botrányt, s van, ahol a gyerek gyűjtő szégyenli az ilyenek lejegyzését, bár ez idősebbeknél is előfordulhat.⁹⁸

A katonadal szövegek elemzésénél, a mikor mit énekeltek kérdésnél felmerül a népdal – műdal szembeállítás, vagy másféleképpen a mit is énekeltek ténylegesen a katonák problémája, s hogy a lejegyző, a gyűjtő (és néha a publikáló) szűrője mekkora szerepet játszott.⁹⁹

A katonák békeidőben is gyakran találkoztak a „hivatalos” katonazenével, az egységek zenekarai ki- és bevonuláskor és hasonló alkalmakkor ezt játszották. Nyilvánvaló, hogy a háború kitörésekor, amikor a bandák járták a nagyobb városok utcáit, a helyzetnek megfelelően a „bátorítóval” feltöltelezett bevonulók ugyanezzel találkoztak. A háború kitörésének hírére, a himnuszok mellett ezt játszották a zenekarok mindenütt, kávéházakban, vendéglőkben stb. Még a háború alatt is előfordul, hogy, ha nem is az első vonalban, a katonák hallgatják, hallhatják a bandát. Egy 1915 nyaráról származó tiszti naplóbejegyzés utal a pihenők ilyen „szépségeire: „Arattunk, szántottunk, volt lóvisit. Reitschule, akár csak a kaszárnnyában, s hozzá a 23-asok ott állomásozó zenekara adta minden délelőtt a muzsikát.”¹⁰⁰ Maga a háború kitörése a katonadalokat lemezen is elkezdte terjeszteni. A tisztek számára adódott a lehetőség a lövészárokban berendezett fedezékekben a gramofon hallgatására. A lemezeken alapvetően a „lelkesebb” katonadalokat terjesztették, azt illett venni, s lehet, hogy legalábbis otthon vagy kezdetben valóban azt keresték. Érdekes módon a visszaemlékezések, naplók utalva a víg valzerra és említést téve kattogó marsról is, inkább a békeidőket felidézői cigányzene és operahallgatásról szólnak.¹⁰¹

Maguk a háború alatt élő dalok nagy része a korábbi katonáskodásból vagy az azóta eltelt időből valók: „Tudok én civilkoromból annyi bakanótát, hogy egy pesti kávéház is lekedélyesedik nekem, ha elüldögélek magamban, és mert már másként nem megy, fog alatt kifütyürésem a szomorúságom” – írja a Nyugat kolumnistája, mikor Ignótus katonadalok publikálására szólítja fel.¹⁰² Nyilvánvaló, hogy míg a korábbi népszínművekből beszívárgott dalok már sajátta válhattak¹⁰³, addig a háborús szindarabok, kabarék számára készített va-

⁹⁷ Molnár: *Egy haditudósító*, 323.: „Körülbélül ez a nóta határ, ameddig a kinyomtatásban el lehet menni. Kár, hogy azt, ami a határon túl van, nem szokták a népköltési gyűjtemények fölvenni. Mert ezekben minden illetlenségük mellett rengeteg jókedv, elmésség, sőt némelyikben mély szomorúság és igazi költészet van.” Köszönöm Vörös Boldizsárnak, hogy Molnár megjegyzésére felhívta a figyelmemet.

⁹⁸ Lásd Csetényi Imre másodéves bölcsészhallgató gyűjtését: „A gyűjtemény teljességének útját állja, hogy nem közölhetők azok a darabok, amelyek durva-szövegűek, vagy amelyek menetelés közben jól hangzanak, ám leírni egy s más kifejezés miatt lehetetlen.” EA 619.

⁹⁹ Gömöri is többször megjegyzi egy-egy dal publikálásakor, hogy „nem népdal, de a katonák szeretik”, vagy azt, hogy jól lehet rá menetelni. Csetényi Imre is operett dalokat stb. fedez fel az énekelt dalok között, de ezeket nem közli. EA 619.

¹⁰⁰ Szent: *Vér és pezségő*, 249., 214., 240.

¹⁰¹ Szent: *Vér és pezségő*, 204., 208, 212.

¹⁰² Kertész István: *Bakanóták*. Nyugat 1914/24. sz. Tábori posta rovat. Internet.

¹⁰³ Lásd Kerényi *Népies dalok*,; Érdekes történetet ír le Benda Gyuláné Imrik Margit. 1914 nyarán, amikor a bevonuló katonák énekeltek, apja megmutatta neki azon dalnak a szövegét, amit ő írt

donatúj dalok elterjedése sokkal lassúbb, s nem pusztán csak azért, mert a frontkatona ritkán találkozik ezekkel.

Keveredik a népdal, a szövegében vagy dallamában népdallá vált műdal és a háború kiváltotta hazafias és üzleti érdekeket szolgáló műdal. Szóhasználatukban sokszor erősen eltérnek egymástól, sokszor pedig korábbi, már a katonák által elfogadott és régóta énekelt dalok kapnak új értelmet.

„Itt nyugszik a harminckettes gyalogezred”¹⁰⁴

Akár régi, akár új, akár népdal, akár műdal, a háború előrehaladtával egyre több a sebesülésről, a halálról, a hazatérés lehetetlenségéről szóló dal. Az utókor is szívesebben emlékszik ezekre, hiszen bennük nyoma sincs az általános erkölcsi elveknek ellentmondó vérszomjasságról, s mint említettem, az első világháború nemzettudatot létrehozó, vagy pontosabban elterjesztő momentuma a *veszteség*. Az iskola természetesen korábban is „dolgozott” a nemzettudat elterjesztésén a mindennapi tanításban és az ünnepélyekben is. Ha megvizsgálunk egy az általános iskolák számára kiadott ünnepélyügyi tanácsadót¹⁰⁵, azt látjuk, hogy az évváró, évnnyitó és a vallásos ünnepek mellett a „nemzetépítő” történelem adja a tanácsolt ünnepélyek többségét: márciusi forradalom, áprilisi törvények, aradi vértanúk, Kossuth Lajos, Rákóczi Ferenc, Szent István stb., s természetesen szerepel Petőfi csatadala is. Mégis úgy tűnik, hogy a háború a tanult helyett az őszintét hozza ki a katonákból. Egyre többet énekelnek a vérről, s már nem a háború első szakaszának győzelmi reményeivel.

„Ha bemegyek a hatosok görbe lövészárkába, / Belevágom bajnétem az árok oldalába, / Aki legény, gyűjék ide, huzza onnét ki, / Még az éjjel muszka vérrel pingálom a nevem ki.”¹⁰⁶

„Elmehetsz már akár alá, akár fel, / A magyarnál jobb katonát nem lelsz fel. / Mert a magyar, ha térdig jár a vérbe, / A vérbe, de a vérbe / Még sem sóhajt fel a csillagos égre.”¹⁰⁷

„A magyarok nagy Istene majd megsegít minket / Diadalra vezet a tizes honvédek / Szomja lesz a föld is. Muszka piros vérét issza. / Ne félj, csárdás kis angyalom élve jövök vissza.”¹⁰⁸ – Így szóltak a háború eleji „véres nóták”.

„Ellőtték a jobb karomat folyik piros vérem / nincsen nékem édesanyám ki bekösse nékem / gyere kisangyalom kösd be sebeimet / s gyógyítsd meg a bánatos szívemet.”¹⁰⁹ „Én istenem hol fogok én meghalni / hol fog az én piros vérem kifolyni / itália közepébe lesz a sírom / édesanyám arra kérem ne sírjon”¹¹⁰ Így a későbbi „véresek”.

1878-ban, s aminek műdali eredetéről senki sem tudott. l. *Egy váradi úrilány, Benda Gyuláné Imrik Margit emlékezései*. H. n., 2006. 74.

¹⁰⁴ Nagy László: *Betűk gyászórsége*. In: *Monumentumok*, 153.

¹⁰⁵ Győrffy János igazgatótanító (szerk.): *Iskolai ünnepélyek*. Országos Katolikus Tanügyi Tanács kiadása, Budapest, 1911.

¹⁰⁶ Zilahy Lajos: *Dalolnak a katonák*. Magyar Figyelő, 5. évf. (1915) 4. sz. 236.

¹⁰⁷ Zilahy Lajos: *Dalolnak a katonák*. Magyar Figyelő, 6. évf. (1916) 1. sz. 314. Hangsúlyoznom kell, hogy a katonadalokban többször előjövő térdig vérben kifejezés nem a vérszomj kifejeződése, annak ellenére sem, hogy a győzelem motívumához kapcsolódik, eredetileg a Jézus holttesténél térdelő Szűz Máriára vonatkozott egy népi imádságban.

¹⁰⁸ EA 2160/140.

¹⁰⁹ EA 620/6. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy e dal ősei között szerepel a következő sor is: „*Elvágtam az ujjam, folyik piros vérem*.” Schöplin: *Katonanóták*, 129.

¹¹⁰ Az igen elterjedt *Kimegyek a doberdói harctérre* második versszaka is békenótából keletkezett, akkor a várható halál helye: .... A kassai közpórházban a vaságyon. Lásd: *Történeti énekek*, 768.

Azután itt vannak azok a dalok, amelyekben látszik, hogy a kisközösség (az ezred) még mindig erősebb, fontosabb, mint a nagyközösség (a nemzet), s hogy ez utóbbi jelentősége a közgondolkodásban inkább a háború utáni, mint a háború alatti eseményekből fakad: „Asztalos, csinálj koporsót / Egy egész századnak valót. / Nagy betűvel, nagy betűvel / Írd rá aztat / Itt nyugszik egy század baka / Megnyugodtak.”¹¹¹ Az adott katonanóta számtalan variációban maradt fenn, a koporsó nem pusztán egy századnak, de egy ezrednek is szólhat, az ezred nevét sokszor megadják. Nagy betű helyett szerepelhet „láng betű, vér betű” „muszka vér, magyar vér”. Kérheti a katona az asztalos helyett az anyját. Megjelenhet az adott dal koporsó helyett fejfával: „Szerbiában, Szerbiában van egy fejfa, / Nincsen arra, nincsen arra semmi írva. / Írjátok fel piros vérrel azt az egyet: / – Itt nyugszik a százegyedek gyalogezred.”¹¹² Érdekes módon Gömöri 1918-as munkájában ezt írja: „Ezt az őszinte, igaz- és búshangú, az egész háború tragikumát rövid pár szóval oly meghatóan festő nótát, nem igen dalolják.”¹¹³ Molnár Ferenc ugyanakkor huszároknál hallva a dalt, az 1914-es lovasrohamok idejére teszi az időt, amikor elkezdték azt énekelni.¹¹⁴

Témánk szempontjából a legfontosabbnak a variációkban az tűnik, hogy ki mindenki nyugodhat a koporsóban: az idézett egy század bakán kívül, nyugodhat gyalogezred, baka-ezred, huszárezred, magyar gyalogezred,¹¹⁵ és nyugodhat az egész magyar nemzet. Érdekes módon az általunk ismert első publikáció éppen ez utóbbi variációt tartalmazza: „Asztalos, készíts koporsót, / Egy egész nemzetnek valót: / Vér betűkkel, vér betűkkel / Írd rá eztet: / Itt nyugszik a, itt nyugszik a / Magyar nemzet.”¹¹⁶ Előfordul természetesen később is e változat, például Kodály 1923-as gyűjtésének egy 77 éves adatközlőjénél.¹¹⁷ Úgy vélem, hogy a Kálmány által műköltői eredetűnek tekintett dal és szöveg azonban sokkal inkább 1849-re reagált, s az első világháború alatt, mint említettem, nem valamiféle nagy, hanem a primer katonai közösség létét és tudatát tükrözte.¹¹⁸

¹¹¹ *A nagy háború katona nótái*, 81–82. (132)

¹¹² *Történeti énekek*, 385.

¹¹³ *A nagy háború katona nótái*, 81.

¹¹⁴ Molnár: *Egy haditudósító emlékei*, 230.

¹¹⁵ Öcsödi Hírek, 2002/4. sz. 11.

¹¹⁶ Bartalus 1873-ban a Magyar népdalok egyetemes gyűjteményében közölte. Lásd: *Történeti énekek*, 779.

¹¹⁷ Tari: *Magyarország nagy vitézség*, 71.

¹¹⁸ Általában megjegyezhetem, hogy azok a dalok, amelyek hangsúlyozzák a hazáért való harcot és/vagy a magyarságot, régebbi eredetűek vagy egyértelműen a világháborús propagandához tartozók. Ez persze csak a nóták eredetére és nem elterjedtségére utal, mivel sokat közülük a világháború idején is feltételezhetően széles körben énekeltek.

DÁNIEL SZABÓ*Soldiers' Songs and the First World War*

One of the major experiences of those who survived the First World War was the experience: "The soldiers are singing!". This is especially (but not exclusively) true for the first days of the war and the enlistment period. Soldiers' songs were an integral part of the cultural traditions of 19th-century men. The war changes the conditions of life not only for the members of the army but also for the whole society by recruiting a major part of the male population. Former soldiers' songs may pick up additional meanings and new songs may be composed. Our study of soldiers' songs from the First World War (that is those that were sang or collected at the time) shows that beside hatred, the defense of the country and putting the blame on the enemy, the main topics are conceit, manliness and courage. We have to remember that the army was traditionally seen as the symbol of transition from boy to man, the former members of the armed forces were to become full – male – members of the local communities.

Despite the fact that the majority of the songs sung in the First World War was connected to past events, primarily to the War of Independence of 1848–49, it seems that, unlike in Germany, self-sacrifice in the war became a less organic part of the national ideology in Hungary. The main topics are parting, being far away and the relations to the mother and the lover. I believe that the momentum in the War that created a sense of national identity was mourning and loss and not the myth of heroism.